

КОНТИНУАНТИ *Є І *'А У ГУЦУЛЬСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена проблемі рефлексії *є і 'а у гуцульській говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Рефлексія *є і 'а є вагомим явищем в історії української діалектної фонології як для континууму карпатських говорів, так і у загальнослов'янському контексті.

Ключові слова: фонема, рефлексія праслав'янських голосних, гуцульський говір, український діалектний континуум.

Статья посвящена проблеме рефлексии *е и 'а в гуцульском говоре села Богдан Раховского района Закарпатской области, что является весомым явлением в истории украинской диалектной фонологии как для континуума карпатских говоров, так и в общеславянском контексте.

Ключевые слова: фонема, рефлексия праславянских гласных, гуцульський диалект, український діалектний континуум.

Вивчення сучасного стану діалектних систем різних регіонів України залишається актуальним завданням як української, так і слов'янської діалектології. Гуцульський говір є архаїчним говором, що на фонетичному рівні зберігає багато давніх особливостей, витоки яких сягають ще праслав'янської мовної доби і системно представлені у пам'ятках давньої української мови. Говірка с. Богдан Рахівського району Закарпатської області є типовою гуцульською говіркою за фонетичним складом, зберігає багато архаїчних рис у фонетичній, морфологічній, лексичній і синтаксичній системах. Особливо цікавими для дослідження є архаїчні явища, що нині послідовно виявлені у вокалізмі дослідженої нами діалектної системи.

Вагомою рисою вокальної системи досліджуваної гуцульської говірки і однією з найдавніших рис вокалізму української діалектної мови в цілому є рефлексія *є, а також *а після м'яких приголосних, зокрема і м'яких шиплячих як звуків е^н і е, як у кореневих, так і у суфіксальних морфемах. Проведені аудіозаписи у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області у 2010 році послідовно засвідчили збереження таких рефлексів у мові корінних жителів як старшого, так і середнього покоління, наприклад: м'н'есо, з'ет', с'в'ето, н'р'ежу, за'т'ег, у'с'ек'і, вів'ч'ер, ко'ш'ера, н'е'т'ірко, 'ш'епка, 'ж'ели (жали), 'т'егне^н, 'т'егут'(тягнуть), завіє'зати, два'нац':ет', 'м'іс'ец',

‘d’екувати, ‘йагн’ета, дів’ч’ета; вз’еў, з’ремн’е (grimлять), *сплав’л’ели, пох’рест’ет*; у закінченнях, зокрема, у флексіях іменників жіночого роду І відміни однини: *Го’верл’е, тше’ниц’е, ‘палци’е, ‘земле*; у флексіях іменників середнього роду: *‘тел’е, ‘йегн’е, ‘п’ір’е, цибу’лин’е*; у коренях після приголосного *j: *‘йегн’е, ‘йей’це, бур’йен*. Рідше у зазначених позиціях вжиті форми з більш високими контитуантами **и** і **і** – *ж’і’л’у* (жалю), *деревій’н’і, дер’жити, зам’і’шити*. Рефлекси **е**, **е^а** були системно виявлені дослідниками переважно в південній частині гуцульського говору. Зокрема, О.Б. Курило зазначала, що зміна **‘а** на **е** систематичніше проявлена в південних говірках, “переважно в південній частині гуцульського діалекту” [9: 101]. За даними КДА рефлексом ***є** у різних позиціях у гуцульських говірках Рахівщини послідовно виступає **е** [8: к. 1, 2, 3, 10]. У досліджуваній говірці переважаючим є рефлекс **е^а**, на відміну, зокрема, від перехідних говірок гуцульсько-покутської зони, західної частини буковинських говірок, де домінує рефлекс **і** [10: 38]. Ще І. А. Панькевич зазначав, що південно-карпатську область разом з Гуцульщиною охоплює рефлекс ***а**, що в кількох випадках переходить у вузьке **е**, так як **е** з ***є**: *‘йейце, пійений, вод’енка, вівч’ер*, та “м’яких а пнів жіночого роду”: *черешин’е, шабл’е, газдин’е*, по шиплячих: *ж’еба, ш’енка, ч’ес* [3: 269]. Карта № 47 II тому АУМ [1: к. 47], яка відображає рефлекси ***є** в кінцевому наголошеному складі, зокрема, у словоформах *йаг’н’е, ло’ш’е*, показує, що говірки сіл Богдана, і далі на північ до сіл Кваси, Ясеня перебувають в ареалі континуанта **е**, що підтверджують і сьогочасні спостереження.

Серед учених, загалом, не було однастайності у потрактуванні **е**-континуації, що є вагомим фактором в історії розвитку не лише української, а і слов’янської вокальної системи в цілому. Ф.Т. Жилко наголошував, що фонема **а**, яка походить з ***є**, після м’яких приголосних у частині українських говорів переходить в **е** [5: 50]. Ряд учених, і, зокрема, С. К. Тимченко, писали про явища безпосередньої континуації ***є** – **е** в українському мовному просторі. С. К. Тимченко відзначав, що в говірках, які “тепер становлять південно-український діалект, прасл. ***є** через ступінь ***а** перейшло в ***а**... Дальший ступінь в напрямі звуження ***а** і ***є** до **і**” [12: С. 144-145].

Учений констатував, що випадки звуження етимологічного **а** і переходу його в **е**, а далі в **і** у північних і південно-західних говорах української мови потрібно відрізняти від збереження давнього ***є** після споконвічно м’яких шиплячих та ***j**: “*чес, чіс, кричети, держети, стоєти, жеба*” тощо [12: 120].

Щодо північно-українських говірок С. К. Тимченко був прихильником безпосередньої континуації **є** в **е** [12: 144-145].

В історичній фонології закріпилася і набула більшого поширення протилежна точка зору. Так, зокрема, Ф. П. Філін вважав безпідставними і ненауковими спроби пояснити безпосередню континуацію ***є** – **е** [13: 36–50].

А. М. Залеський, залучивши багатий діалектний матеріал, що ввійшов до I тому АУМ, намагався довести однозначність розвитку різних континуантів ***є** в українських говорах. Дослідник доводив, зокрема, що в XI–XII ст.ст. на теренах України існувала єдина мовна система, що на спільносхіднослов’янському ґрунті праслав’янський ***є** еволюціонував через ряд проміжних стадій у голосний **ǣ**; всі ж інші голосні, які зустрічаються тепер в окремих діалектах східнослов’янських мов на місці давнього ***є** – це звуки нового, вторинного походження, наслідок змін власне звука **ǣ** [7: 42].

Нам видається достатньо обґрунтованою думка М.А. Жовтоброуха, який зазначав, що територія рефлексії **а** після палаталізованих приголосних як **є** чи **і** в основному та сама незалежно від його походження. Тому учений не підтримував гіпотезу про збереження в діалектах, які знають зміну **а** в **є** після шиплячих та ***j**, на відміну від позиції після інших м'яких приголосних, давнього **є** з праслав'янського ***е** довгого. Процес переходу **а** в **є** після м'яких приголосних в окремих східнослов'янських говорах належить до фонетичних явищ пізнього часу, ніж заміна **є** в **а** після шиплячих та ***j** [6: 295]. Про окремий розвиток рефлексії ***ѣ** в північних діалектах пише В.М. Мойсієнко. Учений, зокрема, підтримує думку Ф.Т. Жилка про нерозрізнення вже в племінних діалектах деревлян і сіверян фонем **є** з ***ѣ** і **є** з ***е** [11: 223].

На карті № 41 [1: к. 41] ми бачимо, що ця архаїчна риса рефлексії ***ѣ** як **є** утворює один ареал, що розмежовує Гуцульський і Закарпатський говори. У праці "Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області" Ю.О. Піпаш і Б.К. Галас, характеризуючи говірку села Росішка Рахівського району Закарпатської області, вважають функціонування у ній рефлексів ***ѣ** як **а**, на відміну від типової для гуцулів рефлексії ***ѣ** як **є**, **и**, проявами перехідності цієї говірки, яка перебуває на території умовного поділу між Гуцульським і Закарпатським говорами. За матеріалами карти № 42 [1: 42], до ареалу **є**- рефлексії у лексемі *'міс'єц'* потрапляють лише говірки сіл Кваси і Ясеня Рахівського району, що розташовані, як і село Богдан вздовж Чорної Тиси. За нашими спостереженнями, нині це явище відмічене і південніше, зокрема є типовим для досліджуваної говірки, варіант *'місц'* нами у сьогоденних спостереженнях над говіркою не засвідчений. Карта № 47 [1: 47], яка відображає рефлeksi ***ѣ** в кінцевому наголошеному складі, показує, що говірки сіл Богдана, Квасів, Ясені перебувають в ареалі рефлексів **є**, що підтверджено сьогочасними спостереженнями. На місці праслав'янського ***ѣ** у говірці села Ковалівка, як і у досліджуваній, зафіксовано **є**, приголосний при цьому зберігає історичну м'якість, навіть якщо це шиплячий, в ненаголошеній позиції спостерігаємо аналогічну відмінність від покутської говірки: рефлeksi **є** і **і** відповідно. На думку М. Лесюка, залишається незрозумілим факт збереження в літературній українській мові і у говорах пом'якшеної вимови приголосних перед рефлeksiми ***ѣ**, коли перед етимологічним ***е** та **є**, що походить з ***ь**, вони стверділи [10; 277]. Рефлексом праслав'янського ***а** після м'яких, і зокрема м'яких шиплячих у досліджуваній говірці є **є**. Така рефлексія відома і на Покутті, хоча в ненаголошеній позиції спостерігаємо відмінність: у досліджуваній говірці маємо рефлекс **є**, у говірці села Ковалівка – **і**, що є загалом типовим рефлексом покутських говірок, напр.: *каши* (каша), *лігати*, *вівалімісі* [10: 277]. У досліджуваній говірці ми послідовно відзначаємо таку давньоукраїнську особливість як збереження **є** в аулауті після м'яких приголосних в іменниках середнього роду 2 відміни: *ве'сіл'є*, *з'б'іж'є*, *ко'лос'є*, *к'іс'є*. Це явище, як відомо, М. А. Жовтоброух [6: 210] вважав збереженням ***е**, на відміну від точки зору С.П. Бевзенка, який пов'язував це явище з перезвуком **а** – **є**, тобто вважав його більш пізнім [2: 188–193.]. Але до цієї думки С. П. Бевзенко прийшов не одразу. У більш ранній праці "Нариси з історичної граматики української мови" учений зазначав, що у більшості південно-західних діалектів української мови в іменниках *знає*, *житє*, *зіле* збереглася стара флексія **є**, подовження приголосних відсутне [3: 59].

Дослідники Гуцульщини і Буковини, зокрема К. Ф. Герман, надали перевагу безпосередній е-рефлексії, виходячи з матеріалів буковинсько-молдавських грамот XIV–XV ст.ст., де послідовно вжиті закінчення *е*. Заміна *а* на *е*, за твердженням К. Ф. Германа, наклалася пізніше [3: 39].

Для таких іменників характерна відсутність подовження м'яких приголосних перед закінченням. Це явище відзначив і Д. Гринчишин як таке, що системо зафіксоване пам'ятками української мови XIV–XV ст.ст. [4: 39].

Ця риса характерна загалом для покутського, гуцульського, наддністрянського (опільського) говорів. Поява в літературній мові на його місці звука *а* (з усіх слов'янських лише в українській мові) задовільного пояснення немає. Це явище має аналогічний характер, оскільки в літературній мові *ѣ послідовно змінилося в *а*.

Приголосні у говірці послідовно зберігають м'якість вимови перед рефlekсами *ѣ і *а, в той час як перед рефlekсами етимологічного і секундарного *е* вони стверділи. Відхиленням від загальної тенденції є тверда вимова приголосних перед *е* у деяких лексемах, наприклад: на *'верт'і* (на варті), *кри'чели*, *'одегу*, *куку'рузенойі*.

Простежене нами явище функціонування у фонематичній системі гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області континуантів *е* і *е* давніх *ѣ і *а підтверджує думку про те, що е-рефлексія є домінантною рисою гуцульського говору, проливає світло на ті історичні зміни, які були характерні для континуантів *ѣ і *а у гуцульських говірках від праслав'янського періоду до сучасного стану, відкриває перспективи для дослідження динаміки фонематичної і фонетичної структур гуцульської діалектної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови: у [3-х томах]. – Т. 2. – Волинь. Наддністрянщина. Закарпаття і суміжні землі / голов. редкол. І. М. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська, А. М. Залеський [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1988. – 521 с.
2. Бевзенко С. П. До походження флексії –*е* в іменниках типу зілля в південно-західних діалектах [Текст] / С. П. Бевзенко // Праці XII республіканської діалектологічної наради. К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – С. 188–193.
3. Герман К. Ф. Українські говірки північної Буковини [Текст] / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 392 с. – ISBN 5-7707-5888-0.
4. Герман К. Ф. Українські говірки північної Буковини [Текст] / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 392 с. – ISBN 5-7707-5888-0.
5. Гринчишин Д. Давньоукраїнські фонетичні і морфологічні риси в говірці села Потік [Текст] / Д. Гринчишин // Діалектологічні студії. Фонетика. Морфологія. Словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. – Вип. 5. – С. 29–38. – ISBN 966–02–3555–0.
6. Жилко Ф. Т. Говори української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко. – К: Радянська школа. – 1958. – 172 с.
7. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М. Складенко В. Г. Історія української мови. Фонетика [Текст] / В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх (ред.), В. М. Русанівський (ред.). – К.: Наук. думка, 1979. – 368 с. – Бібліограф.: с. 351–364 – 4400 пр.

7. Залеський А. М. Континуанти праслав'янського є та 'а в українській мові [Текст] / А. М. Залеський // Мовознавство. – К., 1970. – № 3. – С. 42.
8. Карпатский диалектологический атлас. – М., 1967. – 275 с., 212 карт. – к. 1, 2, 3, 10.
9. Курило О. Про незалежну від наголосу зміну а по м'яких консонантах та по і в українських діалектах [Текст] / Олена Курило // Український діалектологічний збірник. – К.: Друкарня Української Академії наук, 1929. – Книга 2. – С. 101.
10. Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя [Текст] / М. Лесюк // Діалектологічні студії. Школи. Постаті. Проблеми. – Випуск 4. – Львів. – 2004. – С.275–288. – ISBN 966-02-2707-8. – 568 с
11. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст ст. [Текст] / В.В. Німчук (відп. ред) – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с. – Бібліогр.: С. 404–446. – 300 пр. – ISBN 966 – 8456 – 60– 2.
12. Тимченко Є. Курс історії української мови: [у 2 ч.]. – Частина I. Вступ і фонетика [Текст] / Є. Тимченко. – Харків – К.: Держ. вид-во України, 1930. – 216 с. – С. 144–145.
13. Филлин Ф. П. О происхождении праславянского языка и восточнославянских языков // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1980. – № 4. – С. 36–50.

УДК 811.111'25

Остафійчук О.Д.
(Миколаїв, Україна)

СОМАТИЗМ *HAND* У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються семантичні особливості компоненту hand у складі фразеологізмів англійської мови. Визначається значення компоненту і його класифікація. Семантика компоненту hand визначається та характеризується в межах лінгвокраїнознавчого підходу до значення слів. З'ясовується національна специфіка фразеологічних одиниць англійської мови з компонентом hand.

Ключові слова: семантика, соматичний, лінгвокраїнознавчий підхід, фразеологізм, класифікація, національні особливості.

Статья посвящена изучению семантических особенностей компонента hand в составе фразеологизмов английского языка. Определяется значение компонента и его классификация. Семантика компонента hand определяется и характеризуется на основе лингвострановедческой теории значения слов. Выясняется национальная специфика фразеологических единиц английского языка с компонентом hand.

Ключевые слова: семантика, соматичный, лингвострановедческий подход, фразеологизм, классификация, национальные особенности.

© Остафійчук О.Д., 2012